

Introducció a les tragèdies de Sòfocles

Carles Riba

FONT: Sòfocles. (2010). *Tragèdies tebanes. Antígona. Èdip rei. Èdip a Colonos*. Edicions 62.

L'OBRA DE SÒFOCLES. EL SEU SENTIT GENERAL

De les elegies i dels peans que Sòfocles escriví, s'han salvat poquíssims versos; i no sembla que tot plegat hagués constituït una producció abundosa ni especialment interessant. Tot el seu geni de poeta s'esmerçà de fet en un sol gènere: la tragèdia i el drama satíric. Hi fou fecund. La xifra d'obres que componien el teatre de Sòfocles difereix segons els testimonis. Aristòfanes de Bizanci en comptava cent trenta, disset de les quals, al seu entendre, eren apòcrifes. Suidas fixa el nombre en cent vint-i-tres; però afegeix que certs autors n'incloïen més dins la llista. És, doncs, la diferent apreciació del que era i del que no era autèntic l'origen de la discrepància. Al llarg de la tradició manuscrita, però, les xifres en qüestió poden haver sofert alteracions; les variants en fan evident alguna. Tot considerat, en suma, una petita correcció proposada ja per Dindorf crearia un acord entre els dos testimoniatges i ens duria a admetre, com a més probable, la xifra de cent vint-i-tres.

De tota aquesta riquesa, només set drames tràgics han pervingut sencers fins a nosaltres; són, enumerats per llur ordre cronològic probable: Les dones de Traquis, Antígona, Àiax, Èdip rei, Electra, Filoctetes, Èdip a Colonos. De la major part de les altres obres tenim fragments; d'algunes solament el títol ens és conegut. S'ha perdut, doncs, de Sòfocles incomparablement més que no pas s'ha salvat. Per a jutjar sobre la natura del seu art i, el que fóra més interessant, sobre la manera com el poeta, madurant en la seva experiència i en el seu pensament, s'anà formant com a artista fins a la fixesa dels seus principis i el ple domini dels seus mitjans, comptem gairebé únicament amb una selecció d'obres. Com tota tria, representa una opinió, evidentment. Els gramàtics de l'època imperial que la feren cercaven una utilitat pedagògica: el que era acabat segons llur gust formalístic i més aviat estret, tenia per a ells més importància que el que fos poèticament gran o que il·lustrés

històricament sobre l'evolució d'un autor. Però no pogueren desdenyar el consentiment tradicional sobre la bellesa, amb tota la implicació moral que el terme tenia per als antics, de determinades peces. Volem dir que l'autor o autors d'aquests reculls sempre ens han servit millor que no ho hauria fet el simple atzar.

La tria de Sòfocles abraça ben bé quaranta anys de la seva carrera dramàtica. Per a posar fites en aquesta, les dates certes que posseïm són molt escasses. S'inaugurà, com hem vist, en 468, amb la primera victòria; en 441 fou representada l'Antígona; en 409, el Filoctetes; en 401, pòstumament, l'Èdip a Colonos. Les restants tragèdies conservades, només és possible de situar-les dins el conjunt de l'obra sofòclia d'una manera molt relativa, per tant subjecta a disputes. Testimoniatsges i referències més o menys vagues, indicis, l'apreciació de la qualitat tècnica de la peça; no hi ha res més. Quan commogué el públic atenès amb l'Antígona, Sòfocles tenia 55 anys; entre les peces no datades, únicament l'Àiax per a molts, o Les dones de Traquis, per a alguns, sembla ésser anterior. Així, de la seva producció dramàtica entre els 25 i els 55 anys, res no ens és conegut amb plena seguretat. Els alexandrins catalogaven l'Antígona com la 32a de les obres de Sòfocles. Acceptant el que és més probable, que la llista havia estat ordenada cronològicament, resultaria que, en la segona meitat de la seva carrera d'autor teatral, Sòfocles escriví noranta-una obres, o sigui prop de tres vegades més que durant la primera.

La tria, en suma, no ens permet de seguir etapa per etapa com es desenvolupà el geni de Sòfocles; però ella mateixa, i tot el que fora d'ella sabem, obliga a concloure que no es va exhaurir o amanerar en una primera maduració, ans s'enriquí i es renovà incessantment, progressivament, fins a l'extrema vellesa. És excepcional dins la història de la poesia el cas d'una tal aptitud per a objectivar en figures i en situacions dramàtiques tot un món d'experiències morals, com la de l'home que a 87 anys escriví el Filoctetes; i en certs passatges lírics de l'Èdip a Colonos hi ha una grandesa, una immediatesa i una subtilitat que rarament van juntes, i menys en l'obra que un poeta de noranta anys concep com a summa dels seus motius. Tot comptat i lamentat, no hem d'enyorar com a perdut res d'essencialment esquilà; però tampoc no cal témer gaire que, si desconeixem aspectes de la potència creadora de Sòfocles, res ens manqui que fos dramàticament i poèticament més dens i més tens que molt del que posseïm.

«Aprengué la tragèdia a l'escola d'Èsquil», afirma, derivant-ho no sabem d'on, el biògraf anònim. La frase, a ningú no s'acudirà que hagi d'ésser presa en el seu sentit literal. Però diu molt. Ens situa Sòfocles com el clàssic que no s'oposa a la tradició d'art existent, ans la fa tot d'una seva i, alhora adaptant-s'hi i adaptant-la, sense forçar-la ni forçar-se, realitza, amb creixent seguretat, el que porta en ell de més propi. Tot ens el revela com a molt conscient del que rebia i del que es proposava de fer en el seu art. Fóra difícil de no imaginar la «Colla dels Educats», per ell fundada, com una mena de societat per a la discussió de problemes de literatura i de teatre. Suidas ens diu que escriví un llibre en prosa Sobre el Cor; i cal no oblidar que «cor» era en aquell temps el nom oficial de la tragèdia. Frases i opinions de Sòfocles que ens han pervingut, alguna d'elles preciosa, procedeixen sens dubte d'aquest tractat, que té el seu paral·lel en els d'altres grans artistes contemporanis; o són records d'aquelles sessions més o menys acadèmiques. Se li atribuïen perfeccionaments en l'escenografia, i invencions en l'abillament dels actors i dels coreutes; més important, per a no dir més modern, encara: concebia els seus drames tenint en compte les facultats dels actors que els havien de representar. Però les seves innovacions capitals afectaven l'economia de l'espectacle i, de més lluny o més prop, la del drama mateix. Portà, en efecte, el nombre dels coreutes de dotze a quinze. Amb això s'encaraven dos semi-cors de sis executants, dirigits cadascun per un paràstata, i el corifeu dirigia al seu torn el conjunt amb més independència; cosa útil per a mantenir el cor, d'una manera plàsticament més viva, no al marge, sinó dins mateix de l'acció. D'altra banda introduí un tercer actor en escena, que pròpiament volia dir els diàlegs de tres personatges. Així els actors, no havent de canviar tant de paper dins la mateixa obra s'hi endinsaven més profundament i es destacaven millor com a persones als ulls i a les orelles del públic; sobretot, l'acció s'enriquia tant com altrament perdia rigidesa. Aquesta innovació es devia veure venir com a indispensable: Èsquil l'adoptà sense mesquinesa ja per a la seva Orestea, estrenada en 458.

Un tercer canvi, però, i de molt el més important, és el que Suidas esmenta en termes poc clars, que no han deixat d'originar discussió. Sòfocles «fou el primer a concórrer drama contra drama, no tetralogia contra tetralogia». És a dir, les quatre obres que reglamentàriament continuà presentant al concurs de les Grans Dionísies no estaven lligades l'una a l'altra per l'acció. No se'ns ha conservat cap didascàlia completa, ni cap

indicació dels títols de les peces que acompanyaven en la contesa cadascuna de les set tragèdies salvades de Sòfocles. Ignorem, per tant, si una relació en el significat o en l'aplicació dels sengles mites tractats formava entre elles una unitat més subtil. El que és evident, almenys per a les tragèdies que encara llegim, és que cadascuna és concebuda com un tot dramàtic independent. En deriva una més gran complexitat d'estructura; però també una condensació més aparent, més patètica, dels designis divins sobre unes personalitats individuals ben destacades. Des de la primera escena semblen estar a l'últim moment de la paciència dels destins. No se'ns atura en l'expectació: se'ns duu, sense treves, a un acompliment. No hi ha problemàtica tant com lluita i decisió. El joc s'engega i fa la seva evolució descarregat de precedents èpics, de tortures i dubtes que sobreixin líricament. El nostre interès va de dret als caràcters i a les voluntats immediatament determinants.

No tenim de Sòfocles, doncs, i a penes hi ha indicis que existís dins la seva producció, una trilogia a la manera de l'Orestea d'Èsquil. Èdip rei, Èdip a Colonos i Antígona en formen una per a nosaltres; però en realitat aquests tres drames del cicle tebà foren escrits en èpoques diferents i en una successió que no és la dels fets. Sobretot, l'autor no tingué, des del principi, els ulls en un apaivagament final entre les potestats celestes i la nissaga maleïda i hi anà afanyosament, seguint els angoixosos meandres de la llarga acció generacions a través. Millor cal dir que amb l'Èdip a Colonos reprengué, com han fet tants de grans artistes, un tema que l'obsedia, que considerava no dut fins aleshores per ell a una solució satisfactòria; i talment la hi construï, fent-hi entrar nous motius i servint noves intencions, amb una llibertat sobirana; però per a Èdip sol, no per a la seva malfadada raça.

No lligades, així, amb altres que s'hagin perdut, com, fora de l'Orestea, s'esdevé en el cas de les d'Èsquil, les set tragèdies que sobreviuen de Sòfocles poden ésser estudiades cadascuna com un tot orgànic, segons les idees que la presideixen i els principis de la seva realització. És un avantatge que fins a cert punt compensa les dificultats en què d'altra banda ens trobem per a situar-les cronològicament. Per a llur majoria, en efecte, és de llur text mateix que cal deduir en quines circumstàncies de la vida del poeta o de la seva ciutat foren produïdes, en lloc de poder partir d'una data establerta per a ajudar-nos a explicar les diferències de tot ordre que hi ha entre elles.

Això per força havia d'infantar desacords en l'apreciació de les set tragèdies per separat; però, més estranyament, ha desorientat respecte al conjunt. Com si el valor i la significació de cadascuna en ella mateixa i, si no es vol la seva perfecció, almenys el que ofereix de tècnicament ben reeixit, destorbessin per a veure la unitat de sentit tràgic i d'experiències humanes —tant com d'exigència a l'humà— que hi ha profundament entre totes elles; que, pels fragments conservats, es pot creure que se'ns faria evident en l'obra total, si la posseïssim. Com tots els clàssics autèntics, Sòfocles ha patit de la seva discreció. Perquè no es mostrà bullint en un desig de comprendre les raons últimes dels grans sofriments tràgics o vivaç a criticar-les o sentimental a protestar-ne, s'ha arribat a considerar-lo poc profund en la seva fe, poc o gens armat d'una filosofia: un «respectable burgès» d'«imaginació moral esmussada», «l'únic escriptor grec que sigui clàssic en el sentit vulgar del mot», és a dir, un acadèmic. La seva grandesa és ben altra que la d'Èsquil; però la dèria, que ja ve d'antic, de comparar-lo amb Èsquil, ha dut alguns a estimar-lo sense grandesa. Restaria sempre l'admirable estructurador de drames que veia en ell Aristòtil, l'intel·ligent creador de caràcters, l'habilitíssim combinador d'efectes teatrals. Ara, que sigui tot això, no basta per a explicar que Sòfocles, dels dramaturgs grecs, encara avui pugui ésser posat en escena i satisfer un públic no especialitzat. Hi ha alguna raó alhora més profunda i més simple; sobretot, alguna cosa de més peculiar seu.

És, en la nostra opinió, el seu geni, únic, a presentar mites en tota llur força original, irreductible, perennement disponible, sota formes dramàtiques de la més directa eficàcia, de la més pura objectivitat. És la combinació harmoniosa d'aquests dos efectes que fascina encara l'espectador no previngut; omple de basarda i reposa alhora, en un sentiment de suprema acceptació del destí humà. Nietzsche, no pas sospitós de tendresa pel que és falsament gran, ja va fer notar que «el llenguatge de l'heroi sofocli ens sorprèn per la seva precisió i la seva claredat apol·línies... Però aquestes aparences lluminoses... són la ineluctable conseqüència d'una visió profunda de l'horrible de la natura; són com clapes de llum que han d'alleujar la mirada cruelment dilatada per l'espantosa nit. Solament en aquest sentit ens és permès de creure que posseïm la noció exacta, el concepte seriós i significatiu de la serenitat hel·lènica».

No és per a blasmar Sòfocles, doncs, que prengués els esquemes mítics de l'immens dipòsit èpic, sense tocar-ne gaire o gens la ferocitat primitiva. Els antics l'anomenaven «el més

homèric dels poetes»; però de vegades anava més amunt de la ja madurada humanitat d'Homer. Se'ns situa, en suma, dins un humanisme que, si per les formes d'art emprades ens sembla més aviat distant, és sempre torbadorament actual pel coratge, hi ha moments que gairebé es diria per la fera renúncia a l'esperança, amb què afronta el dolor, la injustícia i l'absurd en la realitat dels destins humans. És indiscutible que, fins a Shakespeare, no hi ha en la història del teatre, almenys en aquest sentit, creacions més poderoses que les de Sòfocles; i és inevitable d'afirmar-ho, justament perquè les similituds són moltes. Per això és tant més meritori que crítics eminents hagin fet notar les diferències de concepte entre els dos tràgics. Una d'elles és fonamental. C. M. Bowra l'ha formulada en termes ben precisos: «Shakespeare és un poeta tan poc teològic que no sabem quines eren les seves creences religioses, mentre que és impossible d'apreciar Sòfocles sense veure'l sobre el fons dels déus olímpics tals com el segle v els coneixia».

Cal no perdre-ho de vista, si es vol comprendre Sòfocles en tot el seu valor: les seves tragèdies són essencialment religioses, dignes de la festa ritual a què eren destinades. S'hi ajustaven decentment, en tant que els principis sobre els quals «despleguen les relacions entre els déus i els homes» eren els mantinguts per la part més sensata de llur públic original. En això, Sòfocles obeïa també a una tendència de genuí classicisme: no s'oposava a les idees de la societat a què pertanyia. Devot ell mateix —especialment i ben significativament, dels déus oraculars i dels númens de salut— creia allò que el seu poble creia, s'inclinava davant del que per al seu poble era clos i obscur. Li era tan real, se li plantejava, per a dir-ho així, tan plàsticament el misteri, com el que fos reductible a figura i a discurs.

Hi ha així en el seu esperit una noble simplicitat popular, que ajuda a fer-nos-el immortalment pròxim. El pas de la seva fe cap a una filosofia és tan còmode, que ni el va fer ni ens cal fer-lo per ell. S'han trobat concomitàncies entre el seu pensament i el de Xenòfanes i Heràclit; però estem ben lluny de saber que els hagués mai llegits. Per pur bon sentit, sobretot perquè certes idees formaven atmosfera entorn d'ell, pot haver pervingut a la coincidència. És la qualitat personal de les seves reflexions sobre els motius religiosos que posava Èsquil, complagut d'estar-hi, a part dels altres; no la seva fe en ella mateixa i en el seu contingut. Per això no es pot dir que Sòfocles desviés la tragèdia de la línia de conviccions esquiliana; també en això es desplegà lentament, partint del vell mestre.

Plutarc reporta una declaració, més o menys parafrasejada, del propi Sòfocles, que sens dubte suggereix més que una mera evolució en l'estil: «Sòfocles solia dir que, després d'haver lluitat a través de la pompa d'Èsquil i més tard a través del que tenia d'incisiva i d'artificial la seva pròpia composició, havia canviat cap a la seva tercera manera, que era la millor i la que s'adaptava més als caràcters». En tot, doncs, ja ho hem vist més amunt per a les seves innovacions tècniques, era el joc dels caràcters, de les natures, que li importava de fer aparèixer amb més relleu. Les dels homes i les dels déus dins una sola realitat i un sol ordre de necessitat; però sobre la terra. No és que hagi canviat res al cel; és que l'home, coneixent-se millor en la seva autonomia, creu poder-se estimar més en la seva dignitat. Per a Sòfocles, com per a Èsquil, Zeus és suprem: «els seus daus sempre cauen bé». Ho veu tot, i el seu fill Apol·lo també; però, quant a llurs avisos, el punt de vista gira: si no s'acompleixen, l'home no tindrà cap raó per a creure en els déus. El Fat no és sinó la personificació de la voluntat dels déus, com les Fúries ho són de llur justícia. La Fortuna, si els personatges de Sòfocles li reconeixen una part en el govern del món, per al poeta, com per a Demòcrit, sembla ésser un mer nom sota el qual els homes cobreixen llur follia. Els déus, en fi, administren justícia d'acord amb llurs lleis: les unes, són comandaments morals; d'altres, principis universals, com el perill de l'excés i els canvis en la sort humana. I «totes les lleis humanes es nodreixen d'una única llei, que és la divina».

Cal convenir que tot això, i la resta, era dit i sabut. Les tragèdies de Sòfocles, en efecte «no il·lustren sinó allò que els homes anomenen, segons llur humor, adés 'veritats eternes' i adés 'llocs comuns'». Però, banals si es vol, aquestes idees eren presents d'una manera íntima, coherent, tenaç, vigorosa, dins l'esperit del poeta, penetrant la substància de les seves creacions i animant, contra els caràcters o a favor d'ells, la seva dialèctica dramàtica. Per elles tenim tragèdia de Sòfocles, ja que de Sòfocles es tracta: amb conflicte de caràcters sols el seu drama no seria tràgic. El que, en efecte, determina que ho sigui, és que uns homes lliurement, apassionadament, s'afirmin com són perquè són com són, ignorant que afirmant-se així, no pervindran sinó a fer brillar, al capdavant i una vegada més, l'ordre immutable del cosmos.

Ara, el que en podríem dir orientament humanístic de la concepció tràgica de Sòfocles, que la fa tan original i accessible després de la d'Èsquil, es veu clar tot d'una, al nostre entendre, referint-hi unes paraules d'Heraclit: «Per a Déu, tot és bell i bo i just; els homes, però, tenen

les unes coses per justes i les altres per injustes». Que hi hagi, almenys en germen, dins la paradoxal afirmació de l'efesi, la idea d'una incommensurabilitat entre la religió i la moral, tan angoixosa en una certa línia de pensament modern, no s'ha de descartar. I costa de creure que, en el sentiment de Sòfocles mateix, el destí d'Èdip, per a citar únicament el més famós dels seus herois, sigui just des del nostre humà vessant. Realment, la simpatia amb què, a l'extrem de la seva pròpia vida, escriví un drama nou per compensar-li misteriosament tant de misteriós empait, si més no revela una inquietud. En el pla de les idees, però, Sòfocles es resisteix a admetre l'absurd com a tal. És tan viril davant l'absolut, que són els déus, llur pensament i llur justícia, com davant la relativitat i la confusió de les concepcions humanes. Són dos nivells distints: des del mortal, no es pot pretendre explicar amb raonaments les voluntats divines, acceptades tanmateix com a raonables; però sembla com si des de l'espectacle tràgic es reclami als déus que a llur torn compreguin i estimin que l'home, «ombra d'un fum», té per eminent virtut pròpia l'instint de justícia.

Quan cercant de realitzar-la, o mantenint un dret, excedeix la seva mesura i comet un acte de supèrbia, d'hybris, els déus li envien l'ate, la infatuació, per la qual es perdrà ell mateix. Hi ha hagut responsabilitat per part d'ell, amb el consegüent esvoranc en l'ordre diví del món. Però no maldat pròpiament dita: el teatre de Sòfocles no divideix els personatges entre bons i dolents; només hi ha «diferents graus de la il·lusió que obsedeix els homes». Creat el desordre, són totes les forces de l'infatuat que la desventura posa en acció per dur-lo a retrobar la seva pròpia realitat, que vol dir omplir-se, no de Déu, sinó d'una coneixença d'ell mateix i de la seva veritable relació amb Déu. De vegades la ironia és punyent, perquè és amb els mitjans de la seva potestat, com Àiax o Èdip, o a través d'una victòria de moment, com Creont, que l'heroi tràgic baixa a l'encontre de la seva mesura humana oblidada. La mateixa ruïna que li fa perdre la vida o, més dramàticament, el gust de seguir vivint, no li ve del cel tota feta: se la forja ell amb les seves pròpies facultats, en l'ús de les quals s'ha exaltat. Gens d'horror físic no és estalviat en la catàstrofe, que és el pas brusc cap al restabliment de l'ordre, ni que sigui dins l'enigma de la incommensurabilitat al·ludida més amunt. El dolor és sobrehumà, per a més glòria de l'home que l'ha de sofrir i que el sap sofrir. La simpatia de Sòfocles pels seus rebels, pels seus apassionats, que «no s'inclinen davant la iniquitat o la violència, que vinguin d'un home o d'un déu», és en tots moments sensible. Aquests herois són grans personalitats,

autors de coses extraordinàries, superiors en llur arete, en llur virtut; quan ve el desastre, el poeta els fa descendir a llur veritat mortal, però no més avall de llur grandesa; no els converteix mai en parracs humans: conserven tota la noblesa de llur cor i de llur raça, i d'ella aprenen més a estimar llur destí que dels mateixos sofriments que els han isolats i que del temps que ha capgirat llur fortuna. Per això els drames de Sòfocles acaben en una mena de triomf moral de l'heroi tràgic, fins i tot sense que de l'agonia irremissiblement passi a la mort o a una paga pitjor que la mort; és rescatat de la seva solitud plena de violència i d'angoixa i, per a dir-ho amb Bowra, «restablert en una mena de comunió amb els seus semblants».

Amb l'etern espectador, amb nosaltres si es vol, que tenim com el sentiment d'haver-nos ennoblit, homes també, en la contemplació d'aquella humanitat humiliada per unes potestats justes, en darrer terme incomprensibles, però no degradada. Per aquí creiem que cal cercar el valor de l'afirmació atribuïda a Sòfocles: «Faig els homes com han d'ésser, i Eurípides com són». No en el sentit que els seus personatges siguin sempre «ideals», això és, que obrin tal com els déus manen. Tampoc exclusivament com sembla entendre-ho Aristòtil, que cita la frase pensant en els inconvenients de fer una representació artística de caràcters pels procediments «veristes» d'Eurípides.

És inimaginable que Sòfocles, en dir allò, no se sentís ell mateix contribuint amb el seu teatre a afirmar un ideal d'humanitat que, justament en la seva època, passava de les figuracions dels poetes als mètodes i a les normes dels educadors. Tot l'esforç d'aquests era per a obtenir un tipus d'home que, encarnant un màxim d'arete, fes efectives totes les possibilitats de la natura individual. Descoberta, per a dir-ho així, l'ànima, i constituïda en centre de l'home, es demanava per a ella la realització en una forma harmònica, en una proporció lúcida, com per al cos. La mesura era vista com el principi mateix de l'ésser; la virtut que l'assegura, mantenint l'home d'acord amb l'ordre del cosmos —un grec ho sentia fins al més profund de la seva consciència com a tal— era la *sophrosyne*. Els atenesos del segle de Pèricles compregueren, visqueren i expressaren aquesta idea amb una força, a la qual difícilment es trobaria parió per a cap idea en cap moment determinat de la història d'un grup humà. Les tragèdies de Sòfocles en fan evidentment una glorificació «a la qual, de tots costats del món grec, sembla respondre un eco polífon». El que presenten d'únic, és que, en elles, l'ideal educatiu que essencialment les informa, no es pugui separar de la

poesia. Una harmonia més pura del que és estètic i del que és moral i religiós, potser no s'ha aconseguit mai. El secret, sens dubte caldria cercar-lo en la personalitat del poeta mateix; i respectivament, en el que faria, ni que fos per uns instants, de nosaltres, dels espectadors, si poguéssim entrar sense prejudicis, amb tota la unitat del nostre ésser, en el món que tan sobiranament ens construeix. Hi ha per a nosaltres, els moderns, alguna cosa d'incomprensible en l'absència de vertigen amb què Sòfocles disposa la prova agonal dels seus herois, resoltos a defensar el sentit humà de llurs accions contra les forces cruels i els obscurs designis que els excedeixen. Hölderlin ho expressà en dos versos d'una portentosa densitat:

Molts han provat en va de dir el més joiós en la joia;

ara a l'últim aquí se'm manifesta en el dol.

Per als seus amics, Sòfocles fou l'home feliç, socialment alegre, civil i encantador, de tots els testimoniatges que ens han pervingut. També els contemporanis descriviren Shakespeare —i és colpidor, una vegada més, el paral·lel— com «un home bell de persona i ben format, molt bon company, d'un esperit suau, molt prompte i agradable». Estem d'acord amb Bowra que «per a Sòfocles, com per a Shakespeare, el que importa són les obres». Però no podem sinó enyorar un camí de documents que, des d'elles, ens dugués cap al misteri de saviesa inefable, profunda, sense la qual l'esborronadora experiència que constitueixen les tragèdies de Sòfocles no té explicació. Segurament també sota l'aparent ventura de la seva vida, reflectida en la gairebé sobrehumana harmonia de la seva obra, descobriríem l'home tràgic, conquerint a cada instant per a cada instant, sobre la inestabilitat de la mortal condició, la joia d'ésser feliç amb consciència. Realitzant, en suma —i en el paral·lel també s'aniria lluny— l'exhortació, per a no dir el crit goethià, un dels més tràgics que mai hagin sortit d'una boca humana: «Atreveix-te a ésser feliç!».

carles riba

Novembre de 1950